

ZDOBYCZE SZLACHTY POLSKIEJ NA PODSTAWIE PRZYWILEJÓW z XV w.

---

1. Definicja przywileju

Przywileje – prawa zwalniające szlachtę od niektórych obowiązków ogólnopaństwowych lub nadające jej szczególne uprawnienia. Wywodziły się z grupowych, dzielnicowych przywilejów rycerstwa z XIII i XIV wieku. Mogły dotyczyć jednostronnych zobowiązań monarchy wobec wszystkich stanów lub jednego stanu.

2. Przyczyny nadawania przywilejów

Przywileje są nierozzerwalnie związane z książętami bądź królami, którzy chcieli uzyskać poparcie polityczne ze strony rycerstwa, szlachty. Pierwszym przywilejem generalnym, który objął cały stan szlachecki, był przywilej wydany przez Ludwika Węgierskiego Andegaweńskiego w Koszycach. Później przywileje nadawali Władysław Jagiełło, Kazimierz Jagiellończyk, Jan Olbracht czy Zygmunt I Stary. Pierwsze przywileje nadali królowie nie pochodzący z Polski. Można więc przypuszczać, że dzięki nim chcieli przekonać szlachtę do swojej polityki. Inną przyczyną mogła być chęć ograniczenia roli magnatów na dworze, którzy pełnili najważniejsze urzędy, a także chęć zdobycia sojuszników. Najważniejszą jednak przyczyną nadania pierwszych przywilejów było dążenie do uzyskania zgody szlachty na dziedziczenie tronu polskiego przez dzieci monarchy, który przywilej wydał – zapewnienie ciągłości dynastii. Przykładowo Ludwik Węgierski chciał zapewnić sukcesję swojej córce, podczas gdy zgodnie z prawem dziedziczy się tron po mieczu. Najwięcej przywilejów wydał Władysław Jagiełło. Najważniejszy krakowsko – jedlneński wydał by zapewnić sukcesję swoim synom Władysławowi i Kazimierzowi. Zgodnie z umową polsko – litewską tron polski miał dziedziczyć potomek Władysława Jagiełły i Jadwigi Andegaweńskiej. Jadwiga jednak umarła po połogu wraz z dzieckiem, które urodziła. Dzieci Jagiełły z późniejszego związku nie miały więc prawa do tronu. Dzięki przywilejom Władysław sukcesję im zapewnił. Niestety te przywileje pociągały za sobą następne gdyż władza króla została w znacznej mierze ograniczona na rzecz szlachty w takich sprawach jak nakładanie podatków czy zwoływanie pospolitego ruszenia (wojska), udział w wojnach poza granicami kraju został obwarowany licznymi warunkami itd. I tak próba nałożenia nowych podatków czy prowadzenie wojny (np. z Krzyżakami) pociągało za sobą konieczność wydania kolejnych przywilejów by szlachta wyraziła na te kroki zgodę.

3. Przywileje szlacheckie - tabela

4. Zdobycze szlachty na podstawie przywilejów – analiza

Przywileje legły u podstaw ustroju Polski w XVI wieku – ustroju demokracji szlacheckiej.

a) początkowo szlachta uzyskała:

- zwolnienie z obowiązku reparacji i budowy zamków warownych (przywilej koszycki),
- zwolnienie z wszystkich podatków z wyjątkiem poradnego, który został zmniejszony z 12 do 2 groszy z łana chłopskiego (przywilej koszycki),
- gwarancję nietykalności majątkowej = zakaz konfiskaty majątku bez wyroku sądu (przywileje jedlneńsko – krakowskie),

Tych kilka zdobyczy zapewniło szlachcie dużą niezależność gdyż w późniejszym okresie próba zwiększenia podatków bądź nałożenia nowych kończyła się nadaniem nowych przywilejów. Ograniczyły one również w znacznym stopniu dochody skarbu.

b) zdobycze gospodarcze szlachty:

- prawo usunięcia dziedzicznego sołtysa i zagarnięcia jego ziemi (statut warcki),
- prawo sprawowania kontroli nad miarami, wagami i cenami w mieście (statut warcki),
- gwarancja nietykalności majątkowej szlachcica (przywilej jedlnieński – krakowski),
- wyłączne prawo do nabywania i posiadania ziemi poza miastem (II przywilej piotrkowski),
- zwolnienie z ceł za przywożone i wywożone towary na własny użytek,
- tylko jeden chłop mógł opuścić wieś w ciągu roku (II przywilej piotrkowski),
- tylko jeden syn chłopski w ciągu roku mógł iść gdzie indziej na służbę lub po nauki (II przywilej piotrkowski),
- prawo swobodnej żeglugi po wszystkich rzekach Korony (przywilej II piotrkowski).

Te prawa dały szlachcie nietykalność, a także niezależność majątkową. Skarb został pozbawiony bardzo dużej części dochodów. Szlachta uzyskała dominującą pozycję gospodarczą pośród innych stanów – przywileje wręcz gwarantowały szlachcie niczym nieograniczony rozwój gospodarczy. Jednocześnie przywileje ograniczały posiadane dotąd prawa mieszczan i chłopów bądź je wręcz znosiły. Prawa te gwarantowały im przedtem dokumenty lokacyjne i prawa zwyczajowe. Przypisano chłopu do ziemi dając szlachcie tanią siłę roboczą do pracy na folwarku szlacheckim. Odebrano mieszczanom prawo decydowania o miarach, wagach i cenach w mieście co pozwalało szlachcie dyktować takie ceny jakie im w danym momencie odpowiadały. Szlachta przejęła więc część uprawnień mieszczaństwa i zajęła się handlem co do tej pory uważano za zajęcie hańbiące dla szlachcica. Stworzono podstawy słabszego rozwoju mieszczaństwa na ziemiach polskich. Nie uzyskało ono nigdy tak silnej pozycji jak w Europie Zachodniej.

c) zdobycze związane ze służbą wojskową:

- szlachta miała otrzymać odszkodowanie za udział w kampaniach wojennych poza granicami kraju (przywilej koszycki),
- szlachcic miał zostać wykupiony jeżeli popadł w niewolę podczas wojny na terenie kraju (przywilej I piotrkowski),
- król nie mógł powołać pospolitego ruszenia bez zgody sejmików ziemskich (przywileje cerekwicko – nieszawskie).

Dzięki temu szlachta uzyskała gwarancję „opieki” podczas wojny. Jednocześnie król nie mógł wypowiedzieć wojny bez jej zgody gdyż szlachta mogła nie wyrazić zgody na udział w wojnie – pospolite ruszenie stanowiło podstawę polskich sił zbrojnych. Aby się uniezależnić od pospolitego ruszenia król musiałby opłacić wojska zaciężne z własnej kieszeni, a na to nie miał wystarczających funduszy gdyż szlachta kontrolowała przecież podatki i znacznie ograniczyła dochody skarbu. Co więcej jeżeli kampania odbywała się poza granicami kraju musiał szlachcie za nią zapłacić co sprawiało olbrzymie kłopoty finansowe. W późniejszym okresie szlachta nie jeden raz upominała się o swój zaległy żołd zawiązując rokosz przeciwko królowi. Nie jeden też raz wielcy magnaci dowodzący wojskiem opłacali je z własnej szkatuły zapewniając sobie ich wierność i posłuszeństwo.

d) zdobycze polityczne szlachty:

- wpływ na obsadzanie stanowisk i urzędów ziemskich (przywileje cerekwicko – nieszawskie),
- wyłączność w sprawowaniu urzędów,
- dożywotnie sprawowanie urzędów,

- nietykalność osobista = zakaz aresztowania szlachcica bez wyroku sądu (przywileje cerekwicko – nieszawskie),
- Konstytucja „*Nihil novi*” – „Nic nowego o nas bez nas” – król nie może zmienić starych praw ani nadać nowych bez zgody Sejmu = szlachty.

Konstytucja *Nihil novi* stanowi ukoronowanie wszystkich przywilejów. Odtąd (1505) król nie może wycofać już nadanych przywilejów ani ich ograniczyć, chyba że szlachta sama się na to zgodzi. Konsekwencją tej konstytucji są prawa i obowiązki króla uchwalone na sejmie konwokacyjnym w 1573 r. – tzw. Artykuły Henrykowskie, które szczegółowo charakteryzują wszystkie ograniczenia władzy królewskiej. Stanowią one kwintesencję „złotej wolności szlacheckiej”.

4. Podsumowanie

Przywileje dały szlachcie olbrzymią władzę i wpływ na rządy w kraju ze względu na kontrolę skarbu (podatki) i wojska (pospolite ruszenie) i administracji (wyłącznie sprawowania urzędów). Jednocześnie przywileje ograniczały prawa króla, mieszczan i stanu kmiecego. Przejęcie kontroli nad szlachtą mogło doprowadzić do faktycznego przejęcia rządów w państwie. Dokonała tego magnateria w XVII w. podporządkowując sobie szlachtę i stając się „gwarantem” jej praw. Było to możliwe dzięki rozwarstwieniu majątkowemu szlachty. Każda zmiana ustroju poprzez umocnienie pozycji króla było odczytywane jako zamach na złotą wolność szlachecką. W Artykułach Henrykowskich usankcjonowano prawnie bunt przeciwko królowi jeżeli łamał on wcześniej uchwalone prawa. Był to ewenement na skalę europejską i światową.